

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК 349.4:329(497.1)
ПНР

НЕБОЈША ПЕТРОВИЋ
Студентски центар Нови Сад
Нови Сад

АГРАРНА РЕФОРМА И ПОЛИТИЧКЕ СТРАНКЕ У КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ

Сажетак: Земље и народи који су створили државу СХС у прошлости су живели у различитим историјским, културним и правним приликама. Различити национални интереси, као и међусобно супротстављене визије о устројству нове државе, изазивали су многобројне и комплексне економско-политичке противречности. Неравномеран економски развој у различитим историјским и друштвеним околностима такође је у великој мери негативно утицао на њихово зближавање.

Кључне речи: аграрна реформа, политичке странке, Краљевина Југославија

Заједничка држава била је изразито пољопривредна земља, са великим процентом пољопривредног становништва. Период до 1941. године карактерисало је стално умножавање газдинстава. Становници, чији се број брзо повећавао, остајали су на газдинствима, убрзавајући њихово уситњавање. (Петар Марковић, 1963: 38) У Војводини је основу пољопривредне производње чинио крупни посед. Концентрација земљишта у Војводини током развоја капитализма имала је за последицу то да се с једне стране налазио велики број пољопривредних газдинстава са малим површинама земље, док је на другој страни био мали број крупних газдинстава са великим површинама. У Војводини су 52 газдинства

са преко 500 хектара имала исто толико земље колико и 53.347 газдинстава с поседом од једног до два хектара. (Никола Вучо)

Уласком у југословенску државу војвођанска привреда морала се прилагодити новим државним, правним и економским условима, као и многобројним, најчешће политички и национално мотивисаним мерама, што је у великој мери преобразило пољопривредну производњу. Економске промене настале су и разбијањем Аустроугарске монархије.

Привредне гране и капацитети били су у Војводини развијени саобразно условима у ранијој држави. Пласирање житарица, као основног производа Покрајине, било је угрожено због неподесног саобраћаја, превисоких тарифа и спорог транспорта на железници. Било је јефтине и експедитивније довести у западне крајеве државе хлебно зрно из Северне Америке и Аргентине него из Новог Сада. (Богумил Храбак, 1984: 73)

С друге стране, економска политика Београда, слабо познавање покрајинских специфичности и непоштовање економских интереса војвођанске елите, условили су да процес прилагођавања буде знатно сложенији са крајње негативним привредним последицама.

Крајем I светског рата народ Војводине је услед тешке социјалне и привредне ситуације, утицаја многобројних заробљеника пристиглих из совјетске Русије као и близине и утицаја Мађарске револуције, захватило револуционарно расположење.

Највећи проценат беземљаша налазио се у Војводини – у Дунавској бановини – 26,9% од свих домаћинстава; а најмањи у Србији, Босни и Далмацији. (Никола Вучо: 48) Владајућа елита нашла се у тешкој ситуацији. Требало је одређеним мерама ублажити незадовољство у земљи и смирити револуционарне страсти. Са решењем аграрног проблема могло се приступити политичкој борби око државног уређења.

У таквој ситуацији отпочела је аграрна реформа.

Проглас Александра Карађорђевића од 21.12.1918. указује на нужност аграрне реформе, истакнута је потреба укидања феудалних односа и доделе земље онима који је обрађују. (Службене новине, бр. 2/1919)

Већ 25. фебруара 1919. године донете су *Предходне одредбе о припреми аграрне реформе*. Тим одредбама укинута су кметски и колонатски односи, а кметови су постали слободни и проглашени су власницима кметовске земље. За одузету земљу држава је власницима гарантовала одштету. Земља је дељена и ратним инвалидима, ратној сирочади, удовицама, војницима и добровољцима. За велике поседе који су експроприсани били су проглашени сви фидеикомиси, поседе од 100 до 500 кј обрадивог земљишта, према поседовним и економским приликама датог краја. За експроприсану земљу даје се одштета чија ће се величина и начин отплате одредити касније законским путем. Без одштете одузимају се поседе чланова хабзбуршке царске породице, поседе династија непријатељских земаља као и оних који су их добили за услуге Хабзбурзима, а нису прешли у треће руке. Земља се додељује оним држављанима који се баве земљорадњом, а уопште немају земље или је немају довољно. (Службене новине, бр.11/1919)

Како је приметио Миливоје Ерић, у тренутку објављивања *Предходних одредаба*, већ је био проглашен Привремени устав. Он је садржао (у члану 13) следећа начела: својина је неповредива, ма какве природе била. Нико не може бити принуђен да своје добро уступи за државне или друге јавне потребе. (Миливоје Ерић, 1958: 159) То значи да су сви они који су истицали да су *Предходне одредбе* нелегалне и да су у супротности са Уставом Краљевине Србије, важећим прописима у земљама које су ушле у састав нове државе, као и Привременим уставом, били у праву

Уредбом од 21. јула 1919. године прецизно је дефинисано које се земљишне површине имају сматрати великим поседом. У Славонији и жупанијама вировитичкој и сремској, Банату, Бачкој и Барањи, као и у новим крајевима Србије било је то 300 хектара обрадиве површине или 500 хектара земљишта уопште. (Службене новине, бр.82/1919) Максимум је утврђен по одређеним критеријумима и није био јединствен на целој државној територији.

Међутим, 19. јуна 1919. године донесен је Закон о ликвидацији аграрне реформе на великим поседима, који је допуњен 1933. године. Према том закону велики поседе су они који прелазе 521кј обрадивог земљишта или 869кј земљишта уопште у Дунавској бановини. (Службене новине, бр.141/1933)

Организација спровођења аграрне реформе и колонизације може се у основи поделити у два периода. Први обухвата време од 1918. до 1931. године, у којем је аграрна реформа спроведена делом као коначна, а делом као привремена. Други период обухвата време од 1931. до 1941. године, у коме се прелази на коначну ликвидацију аграрне реформе. (Богдан Лекић, 2002: 94)

Аграрна реформа спроведена је непотпуно. Велики поседе феудалног порекла само су делимично смањени. Велепоседници су за одузету земљу добили новчану надокнаду у укупном износу од три милијарде динара. Половину од тога требало је да плате директно сељаци. Остатак је плаћала држава, али и то су плаћали сељаци оптерећени посредним и непосредним порезима. (Богдан Стоисављевић, 1952: 54)

Законом о ликвидацији аграрне реформе држава је не само потврдила половичност извођења, већ је показала и неспремност да тај проблем реши на конкретан начин.

Ипак, можемо констатовати да је аграрна реформа изазвала одређене промене у поседовној структури војвођанске пољопривреде, делимично успорила и ублажила процес диференцирања, а пре свега угушила револуционарно расположење војвођанског сељака. Међутим, процес пропадања сиромашног сељаштва није заустављен мерама које су предузеле власти у Краљевини.

Аграрна реформа је изазвала и национално незадовољство. Велики део беземљаша, ситних поседника, Мађара, Румуна, Немаца и других, нису добили земљу. Тако нам национална структура беземљаша у Бачкој 1919. године, уочи аграрне реформе, указује на велики проценат несловенског становништва, о чему наводимо следеће податке (Никола Гаћеша, 1976: 73):

Немци	10,475	(18,00 %)
Срби	13,071	(22,68 %)
Хрвати	5,628	(9,77 %)
Мађари	23,863	(41,40 %)
Словаци	3,153	(5,47 %)
Русини	1,372	(2,38 %)
Јереји	16,000	(0,03 %)
остали	53,000	(0,09 %)

То незадовољство се с временом проширило на целокупно сељаштво у Војводини и поред чињенице да је ратна исцрпљеност имала за последицу одличну конјунтуру за све пољопривредне производе од 1918. до 1924. године. Управо у том периоду власти су погрешном царинском и пореском политиком тешко оптеретиле сељаке. Издаци сељаштва у новцу били су већи од вредности производа које су морали продати, па је задуживање постало неминовно. Они се не задужују да би развили и унапредили своју производњу, већ да би попунили дефицит и прехранили своје породице. Положај сељака додатно је погоршан привредном кризом која је захватила и Краљевину почетком тридесетих година.

Према једној анкети коју је извршила Привредна аграрна банка било је утврђено да је око 700.000 дужника дуговало око 7 милијарди динара. (Михајло Вучковић, 1966: 89) У том периоду власти предузимају читав низ мера у циљу олакшања економског стања на селу, као што је Закон о заштити земљорадника (1932).

Законом о заштити земљорадника проглашен је сељачки мораторијум, чиме се одлажу све јавне и принудне продаје покретне и непокретне имовине сељака због неплаћања дугова.

Те мере су преполовиле задуженост сељака, али је она у Војводини и даље огромна, што користе крупнији поседници и разни шпекуланти купујући имања задужених ситних сељака. Број сеоских породица без земље 1931. године износио је у Војводини 75.831, а 1938. године 111.587. У Црвенки је већина сељака радила на поседима Лелбаха и Гајера. (Арпад Лебл, 1954: 158)

Нема сумње да је држава покушала многим мерама да заштити сељаке и помогне им у временима тешке привредне и финансијске кризе. Ипак сељак у Војводини је поред тешког пореског оптерећења био суочен и са безобзирном наплатом пореза.

Као драстичан пример за то како су финансијске власти примењивале одредбе Закона о заштити земљорадника може се навести случај у Платичеву, где су у јануару по највећој зими једном сељаку из топле стаје изведена 4 коња и 2 краве те отерани у Руму на продају. (Архив Војводине, Ф.92, а.ј.2998)

Последице светске привредне кризе биле су пад цена пољопривредних производа, смањен извоз, погоршан трговински биланс као и додатна оптерећења за сељаке. У циљу ублажавања

кризе, власти су 15. априла 1930. године донеле Закон о изванредном кредиту за организацију извоза пољопривредних производа. На основу тог закона основано је Привилеговано извозно друштво (Призад) које је требало да врши откуп пољопривредних производа. (Богдан Стојсављевић, 102)

Слабљење економске кризе као и све мере које су преузеле југословенске власти узроковале су повећан извоз аграрних производа и створиле стабилније финансијске услове за пољопривредну производњу. Пред крај међуратног периода може се уочити нешто бољи положај сеоског становништва.

У земљама са великим процентом таквог становништва већина политичких странака у свом програму има неке заједничке црте: стављање земљишта као производног средства на прво место и истицање сељака као стуба друштва. (Цветко Костић, 1969: 232)

Какву ће политику према селу и сељацима водити власт одређене државе зависи од природе саме државе као и од политичке партије која је на власти. Политичке странке су експоненти различитих идеолошких, националних или економских интереса. Управо од тих интереса зависи какав ће став одређена политичка партија заузети према селу, сељаштву и аграрном питању. У првим годинама заједничке државе изгледало је да политичка елита води рачуна о тој чињеници.

Док су у ранијим изборним законима у југословенским земљама изборне јединице представљали већи градови, законом који је донет на основу Видовданског устава изборне јединице, осим три највећа града, сачињавале су сеоске општине. Изборним законом село је фаворизовано на рачун градова, нарочито установом среских кандидата, по којој се за народне посланике могу кандидовати људи из села и малих среских места. Међутим, структура изабраних посланика по занимањима за године 1923, 1925. и 1927. показује парадоксално стање: у скупштини не преовлађују представници села већ представници градова. (Бранислав Глигоријевић, 1979: 318)

Слично стање било је и у наредним скупштинама.

У политичком програму скоро свих странака које су деловале на простору Војводине као и у изјавама и учењима стра-

начких првака можемо наћи таква или слична виђења о селу и сељацима.

Радикална странка између два светска рата била је једна од најбројнијих и најутицајнијих у Војводини и Краљевини Југославији. Формално је заговарала аграрну реформу, а суштински је деловала у интересу земљопоседника. Разлоге таквог недоследног односа према аграрном проблему треба тражити у социјалној структури странке, која се с временом мењала приступањем имућнијих сељака, трговаца, занатлија и велепоседника у њене редове. С друге стране, лидери странке нису смели игнорисати потребе великог дела бирачког тела.

Нарочито су се војвођански радикали истицали разноликошћу својих ставова. Једну групу предводио је угледни члан странке и један од њених оснивача Јаша Томић, који је био близак принципу да земља треба да припадне ономе ко је обрађује. Јоца Лалошевић је порицао све економске, политичке и социјалне разлоге аграрне реформе сматрајући да су је форсирани плашљиви политичари. (Тома Миленковић, 1970: 18)

Међутим, како се Томић убрзо повукао из политичког живота, превагу је коначно добила струја Јоце Лалошевића. Почев од 1920. године у Војводини су за радикалске посланике бирани углавном људи који су у погледу аграрне реформе стајали на најдеснијим позицијама. (Тома Миленковић: 116)

Основна тежња Демократске странке била је да се социјалним мерама придобију шире народне масе, пре свега сељачки слојеви, како би се на тај начин сузбио револуционарни покрет. Заслугом те странке хитно се доносе *Предходне одредбе*. Продужавајући спровођење аграрне реформе читавим системом мера, Демократска странка борила се за минималне захтеве аграрних интересената. (Бранислав Глигоријевић: 222,556)

Од оснивања Самосталне демократске странке 1924. године, Демократска странка се знатно мање ангажује на том процесу и престаје да истиче да је странка аграрне реформе. Чак се може рећи да је њена активност на том плану слабија од деловања Радикалне странке. (Богдан Лекић: 132)

На простору Краљевине Југославије деловало је неколико сељачких странака. Њихов маргинални утицај у решавању круп-

них политичких и социјалних проблема тумачи се њиховом политичком разједињеношћу као и недостатком истакнутих политичких фигура.

На територији Војводине деловао је Савез земљорадника, основан 1919. године на иницијативу Михајла Аврамовића, са циљем да сељаштво од објекта постане субјект политичког живота. Од странке задругара, пасивних, неборбених и слабих политичара, он је врло брзо постао странка «ћата», кафеџија, сеоских трговаца и разних шпекуланата. (Надежда Јовановић, 1997: 10)

Велики утицај на хрватско становништво у Војводини имала је Хрватска републиканска сељачка странка. Још од оснивања 1905. године, ту странку одликују, могло би се рећи, револуционарни елементи у политичком програму. Та револуционарност огледала се у захтеву за укидање велепоседничког и црквеног земљишта. Међутим, с уласком Хрватске у државу СХС, оријентација ХРСС са аграрног проблема прелази на крупна политичка и национална питања.

Споразумом са Народном радикалном странком, 14. јуна 1925. године, ХРСС је добио портфељ Министарства за аграрну реформу. Министар Павле Радић легализовао је факултативни откуп велепоседничких земаља и тим актом остварио дугогодишње намере радикала, што они нису смели или нису хтели да учине. (Никола Гаћеша, 1987: 108)

Литература:

- Арпад Лебл, Синдикална борба аграрног пролетаријата, Београд, 1954, стр.158.
- Богдан Лекић, Аграрна реформа и колонизација, 1918-1941, Београд, 2002, стр.94.
- Богдан Стоисављевић, Сељаштво у Југославији, 1918-1941, Загреб, 1952,стр.54.
- Богумил Храбак, Аутономизам у Војводини 1919-1928. као реакција на финансијско исцрпљивање и политичко запостављање Војводине, Годишњак Друштва историчара САП Војводине, Нови Сад, 1984, стр.73.
- Бранислав Глигоријевић, Демократска странка и политички односи у Краљевини СХС, Београд, стр.222,556.

- Др Бранислав Глигоријевић, Парламент и политичке странке у Југославији 1919-1928, Београд, 1979, стр.318.
- Др Михајло Вучковић, Историја задружног покрета у Југославији, 1918-1941, Одељење за историјске науке, Београд, 1966, стр.89.
- Др Надежда Јовановић, Момчило Ивић, Сељак-свој човек, избор текстова Драгољуба Јовановића, Београд, 1997, стр.10.
- Др Цветко Костић, Социологија села, Београд, 1969, стр.232.
- Миливоје Ерић, Аграрна реформа у Југославији 1918-1941, Сарајево, 1958, стр.159.
- Никола Вучо, Пољопривреда Југославије 1918-1941, Издавачко предузеће Рад, Београд
- Никола Гаћеша, Немци у аграрној реформи и власништву обрадивог земљишта у Војводини, 1919-1941, Зборник за историју, бр.13, Нови Сад, 1976, стр.73.
- Никола Гаћеша, Југословенски историјски часопис 1-2, Аграрни програми грађанских политичких партија у Југославији између два рата, Београд, 1987, стр.108.
- Петар Марковић, Структурне промене на селу као резултат економског развитка, период 1900-1960, Задружна књига, Београд 1963, стр.38.
- Тома Миленковић, Став Радикалне странке према аграрној реформи, Историја XX века, зборник радова, 1970, Београд, стр18.

Штампа:

- Службене новине, бр. 2/1919.
- Службене новине, бр.11/1919.
- Службене новине, бр..82/1919.
- Службене новине,бр.141/1933.

Извор:

- Архив Војводине, Ф.92, а.ј.2998